

Modernitet i motljus:

Katolsk
traditionalism
mellan kritik och
kreativitet

JOHAN T. ERLANDSSON-DÍAZ

Katolsk traditionalism beskrivs ofta som enbart reaktiv, präglad av motstånd mot modernitetens sekularisering, pluralism och förändrade auktoritetsmönster. Johan T. Erlandsson-Díaz skriver om en strömning inom katolsk traditionalism som försöker formulera ett alternativt sätt att vara modern. Genom att förena en sakramentalt förankrad världsbild med kritiska läsningar av modernitetens grundantaganden, formar denna riktning en alternativ modernitet, en som bygger på andra premisser för rationalitet, frihet och gemenskap.

KATOLSKA KYRKAN OCH FÖRÄNDRING

Att människan skapar, utvecklar och håller sig till traditioner är inte konstigt: traditioner ger en inramning till en tillvaro annars fylld av förändring. I denna text ska jag försöka göra något så kontroversiellt som att argumentera för behovet av att nyansera vår förståelse av fenomenet "traditionalism" med hjälp av en amerikansk katolsk rörelse bestående av alternativmoderna traditionalister.

Diskussionen om Katolska kyrkans förhållande till förändring har präglats av förespråkare och motståndare till Andra Vatikankonciliet (1962–1965). Konciliefäderna stod inför stora utmaningar: den franska revolutionens och upplysningens arv, världskrigens erfarenheter samt kolonialismens sammanbrott. Konciliet sågs som ett av de första försöken till dialog mellan katolicismen och den moderna världen. Det markerade en djupgående förnyelse: mässan firades på folkspråk, liturgin förenklades, de troendes aktiva deltagande betonades, och kyrkan intog en mer öppen och självkritisk hållning till samtiden i dokument som *Gaudium et spes*. Religionsfrihet och samvetsfrihet betonades, liksom en dialogisk attityd till andra kristna samfund, judendom och andra religioner. Många uppfattade dock dessa öppningar som farlig anpassning till den moderna världen.

Reaktionära traditionalister förkastade konciliet och idealiserade en äldre katolicism med rötter i 1700- och 1800-talens antimoderna hållningar. Dessa rörelser har attraherat många som är missnöjda med kyrkans utveckling och den moderna samhällsordningen. Men motsättningen mellan förändring och bevarande utgör inte de enda möjliga vägarna för den katolska traditionen. Flera religionsvetare och historiker har på senare år nyanserat bilden av katolicismens relation till moderniteten. I stället för att se kyrkan som modernitetens motståndare eller efterföljare visar forskare som **James Chappel** (*Catholic Modern*, 2018) och **Sarah Shortall** (*Soldiers of God*, 2021) hur katoliker utvecklade en egen form av katolsk modernitet.

COMMUNIO OCH MODERNITETEN

I linje med detta nyanserade perspektiv vill jag lyfta fram en rörelse som försöker överskrida uppdelningen mellan tradition och förnyelse. Rörelsen består av amerikanska katoliker som under de senaste två decennierna blivit en framträdande röst i en polariserad kyrka. Den är organiserad kring den amerikanska utgåvan av tidskriften *Communio: International Catholic Review*, som grundades 1974 (den europeiska utgåvan startade 1972).

Vad jag och många andra kallar *Communio*-traditionen är en senare och mer konservativ gren av den så kallade *ressourcement*-rörelsen. Det var en teologisk rörelse som tog form under 1900-talet och som syftade till att återvända till kristendomens ursprungliga källor, Bibeln och kyrkofäderna, för att finna ny energi och insikt. Tanken var inte att kasta bort gamla traditioner utan att förstå dem djupare och göra tron mer levande genom att gräva i dess rötter.

Communio grundades delvis som svar på den progressiva tidskriften *Concilium* (startad 1965), som ville anpassa kyrkans teologi till moderna värderingar. *Communio* betonade istället kyrkans enhet och djupa rötter, att förnyelse sker genom återvändande till ursprunget snarare än genom att följa varje ny trend. Centralt för *Communio*-traditionen är kyrkan som *communio*: en *levande gemenskap* snarare än enbart institution eller ideologi. Rörelsen betonar människans deltagande i denna gemenskap som grund för både kyrkligt och samhälleligt liv.

Till skillnad från den sekulära humanismen, som i regel utgår från människans autonomi och formulerar etik och mening utan hänvisning till det gudomliga, ser *communioteologin* människans värdighet som något relationellt och delaktigt: människan blir sig själv genom att stå i relation till både Gud och andra människor. Det handlar därför varken om att modernisera tron i takt med samtidens värderingar, eller om att återvända till en förmodern dogmatism. I stället söker rörelsen gestalta en inkarnerad humanism, en syn på människan och världen där tron blir en skapande, försonande och kulturbärande kraft.

Under de senaste åren har denna hållning fått ökad synlighet genom plattformar som *Word on Fire*, ledd av biskop **Robert Barron**, och tankesmedjan *New Polity*. Båda försöker tillämpa *communioteologins* perspektiv på samtida frågor och förena dess humanistiska vision med Andra Vatikankonciliet's öppna tolkning av "tidens tecken". Samtidigt för de ett kritiskt samtal med den nya vågen av katolsk integralism, en teologisk och politisk riktning som förespråkar att den katolska tron bör ha ett styrande inflytande över samhällets institutioner och lagstiftning. I kontrast till detta betonar *Communio*-traditionen i stället kyrkans kulturella och moraliskt formande närvaro i världen, snarare än ett politiskt herravälde.

HISTORISKA INFLUENSER

Skolan som senare skulle komma att kallas *Communio* formades av äldre franska och tyska influenser: filosofer som **Maurice Blondel** (1861–1949) och **Erich Przywara** (1889–1972), samt teologer som **Henri de Lubac** (1896–1991), **Hans Urs von Balthasar** (1905–1988), **Romano Guardini** (1885–1968) och **Joseph Ratzinger/ påve Benedictus XVI** (1927–2022).

Rörelsen brottas med två ytterligheter: en konservativ katolicism som undviker dialog med samtiden, och en sekularism som kritiseras för att avvisa religiösa perspektiv i det offentliga samtalet. Den sekulära tendensen anklagas för att avfärda religiösa argument som "privata" eller "irrationella", och därigenom själv bli en form av dogmatism.

Filosofen **David C. Schindler** representerar den nya generationen. I *The Politics of the Real* (2021) balanserar han kommunitetologins syn på gemenskap med den katolska integralismens kritik av sekularism och liberalism. Han delar synen att liberalism kan upplösa gemenskap och sanning, men avvisar integralisternas mål om en katolsk stat. Detta riskerar att tvinga fram tro istället för att erbjuda den som gåva. Han föreslår att kristen politik bör omvandla kulturen inifrån genom skönhet, filosofi och dialog; budskapet måste locka och övertyga, inte påtvingas.

ALTERNATIVMODERN TRADITIONALISM

Jag menar att rörelsen utgör en form av traditionalism, men en som bygger på en *alternativ modernitet* och en katolsk humanism, varken pro- eller antimodern. Den erkänner modernitetens grunddrag: teknologisk utveckling, fokus på människan och hennes tillvaro, rättighetstänkande och samtal med vetenskaperna, men menar att de kan tolkas på ett annat sätt. Genom att formulera en ”alternativ” läsning av moderniteten försöker den visa hur dessa drag kan integreras i en teologisk förståelse av världen som både mänsklig och gudomlig, historisk och transcendent.

När rörelsen beskriver sig som exempelvis ”mer humanistisk” eller ”mer feministisk” handlar det inte om att efterlikna sekulära ideologier, utan om att hävda att den katolska traditionen kan föra dessa projekt längre och djupare. Den menar att den teologiska traditionen kan ge svar på de frågor som den sekulära humanismen och feminismen själva väcker men inte kan lösa: människans värde, frihet och relationella natur. Det är alltså en form av dialektisk hållning, man tar sekulära idéer på allvar, men svarar på dem med teologisk fördjupning snarare än ideologisk anpassning. Den katolska humanismen ses därför som en ”försonad” modernitet, där trons mysterium inte står i motsättning till förnuftet, utan fördjupar det.

Rörelsen använder ett brett spektrum av tänkare: från **Augustinus** och **John Henry Newman**, som används för att förstå kyrkans utveckling dogmatiskt, till postmodernister som **Michel Foucault** och **Judith Butler**. Foucault används för att analysera statens och vetenskapens makt över kropp och själ, medan Butler används för att reflektera över hur kön och identitet formas och för att utveckla en teologiskt förankrad förståelse av manligt och kvinnligt bortom biologiska och sociala kategorier.

Finns det ett värde i att nyansera traditionalismen i en tid som vår? Att forska i mänskliga fenomen är att förstå och förklara, påvisa samband och kontextualisera; att kritiskt forska är att ställa frågan "varför". Att nyansera traditionalismen möjliggör ett mer dynamiskt samtal kring vad tradition och förändring innebär. Den mer reaktionära traditionalismen, som vuxit sig stark hos grupper inom den katolska kyrkan, med en längtan efter en mer "muskulös" religiositet, riskerar att göra samtal kring tradition till en fråga om vänster- eller högerpolitik och att generera det arbiträra valet mellan att förändra *eller* att konservera. Att likställa all form av "tradition" eller "traditionalism" med reaktionära grupper inom en viss religion skulle inte bara ge över begreppet i förtid till en specifik typ av religiös grupp, utan även vara att missa det faktum att alla människor ständigt skapar, bibehåller och förändrar specifika traditioner i möte med andra människor, teknologiska utvecklingar eller inre förändringar i den egna traditionen. En bättre förståelse, med dessa mer "dynamiska traditionalister" som exempel, ger oss en möjlighet att fånga upp trådar och tolkningsmönster i traditionsskapandet och hur traditioner kan kombineras med förändring samtidigt som de svarar mot behovet av en grundad tillvaro.

För denna alternativmoderna rörelse innebär inte förändring och tradition ett binärt par: det går att bevara med hjälp av förändring genom att verkligen förstå den inre grammatiken i den egna traditionen. Enligt dem motverkar detta reaktionära krafter som stänger samtalet och en liberalism som okritiskt går med på "världens" agenda. Genom att lyfta fram dessa samtal mellan traditionalism och sekulär humanism vill jag slå ett slag för att överge idén att traditionalism är att likställa med reaktionära eller antimoderna grupperingar.

ÄRLIGARE SAMTAL

Det främsta skälet till att nyansera traditionalismen är att skapa möjligheter till ett ärligare samtal gällande den kulturella och ideologiska samtids vi alla lever i. Att förstå alternativ-moderna projekt möjliggör en bättre samtalsyta kring hur vi tolkar och skapar framtida visioner av samhället. Vi bör överge idén att vi alla delar en neutral och enkel förståelse av vår tillvaro, idén att om alla bara sansar sig och tittar på fakta kan vi alla komma överens. Såklart delar vi alla samma materiella och fysiska tillvaro, men jag anser att vår samtids beskrivs bättre om man använder begreppet "flertaliga moderniteter", ett begrepp myntat av religionssociologen **Adam Possamai**. Moderniteten är lika mycket ett projekt som en historisk period. Hur vi tolkar och bygger vår förståelse

av var vi kommer ifrån, hur vi bäst bör tolka vår samtid, och hur detta kommer att påverka vår framtid, är för komplexa frågor för att helt rymmas i ett enhetligt begrepp. Vad denna katolska traditionalism visar, och andra religioner har lika kreativa exempel, är att det går att konstruera en föreställningsvärld som både kan lyssna, kritisera och ställa motkrav.

Detta påverkar även vårt gemensamma samtal. I en tid av öppenhet mot andra livsåskådningar, av demografisk och kulturell flexibilitet och av ”flera sanningar och berättelser”, finns en risk att det gemensamma samtalet bildar vad den amerikanske sociologen **Craig Calhoun** kallar ett ”ironiskt uteslutande”. Detta kan inträffa när en oreflekterad sekularism inte ställer sig själv frågor om sin egen legitimitet, om sina egna grundantaganden och försanthållanden, utan betraktar dem som neutrala eller självklara.

Postsekularism, detta omstridda begrepp, är mångt och mycket värdelöst om det inte används för att kritiskt granska sekulära föreställningsvärldar och tolkningar av vår samtid. Det räcker inte att tala om religionens återkomst; det avgörande är att våga fråga vad som egentligen menas med ”rationellt” och ”neutralt” i vårt offentliga samtal. Vilka röster får tala, och på vilka villkor? Varför betraktas religiösa eller teologiska perspektiv ofta som subjektiva, medan sekulära ståndpunkter antas vara universella? Vad sker med demokratin när vissa världsbilder upphöjs till norm, medan andra tyst utesluts i toleransens namn? I ett demokratiskt samtal bör alternativa förståelser av världen få plats vid bordet. Först när också den sekulära självbilden blir föremål för samma kritiska prövning som religiösa föreställningar kan det gemensamma samtalet bli verkligt öppet, självkritiskt och mänskligt förankrat.

Försvare av postsekularismen faller, i min mening, fortfarande ofta in i en ensidig sekularism som försöker *domestisera* religion, det vill säga göra den ofarlig, privat och anpassad till redan existerande sekulära normer. Det är religionen som får komma in i finrummet så länge den har lämnat sin teologiska röst i garderoben. Den tillåts vara kulturell, symbolisk eller moralisk, men inte sanningsanspråkande. Kort sagt: man vill gärna tala om religion, men inte med den. Den sorts tro som inte fogar sig i denna liberala salongsetik, den som faktiskt tror att Gud har något med världen att göra, anses genast vara ”problematiskt traditionell”.

Detta är, ironiskt nog, inte särskilt öppet. En verkligt postsekulär hållning måste erkänna att det finns flera idéer om vad modernitet är, kanske inte bara en berättelse om sekulär frigörelse, utan också om andlig utarmning eller, som hos dem jag studerar, något mer komplicerat.

Detta betyder inte att forskare, journalister och kulturkritiker ska lägga sig platt och säga: ”alla har sin sanning”.

Tvärtom. Poängen är att inse att alla redan har en tradition, en uppsättning av begrepp och värden som formar hur de ser på världen. Här är den skotske filosofen **Alasdair MacIntyres** poäng så träffsäker: vi agerar alltid inom *rivaliserande traditioner*. Vi har olika berättelser om vad som är gott, sant och rätt, och dessa berättelser krockar, och det är bra. Först när vi slutar låtsas att någon sitter på den neutrala stolen kan ett verkligt samtal börja. Jag vill därför se en större konfliktyta i det offentliga rummet.

Bort med neutralitet, fram med meningsskillnader i respektfulla men hetlevrade samtal!

Låt mig då avsluta med denna kritiska apologi för att nyansera traditionalismen. Om sekulära kritiker av religion och traditionalism vill bli bättre på att diskutera hur religiösa aktörer tolkar, lever och agerar, bör dessa tänkare både se sig själva som traditionalister och som traditionalister i behov av argument. Jag har här presenterat en typ av traditionalism som visar på komplexiteten i att både bevara äldre seder och tolkningar och på samma gång låta traditionen bli dynamisk nog för att låta samtida frågor förnya tolkningsmöjligheterna. Hur dessa samtal skall se ut vet jag ännu inte. Att dessa samtal borde ske och att det borde ske på ärligare premisser är jag dock övertygad om.

- **Johan T. Erlandsson-Díaz** är verksam vid Linnéuniversitetet i Växjö och forskar om katolicismens förhållande till moderniteten. Ämnet som behandlas i denna artikel utvecklas mer ingående i hans bok *Katolsk alternativmodern traditionalism: Tradition, modernitetens gåva och sökandet efter en dynamisk kyrka* (Uppsala universitet, 2025). För närvarande fokuserar han på den franska fin-de-siècle-katolicismen.